

Борис Стојковски*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

УДК: 94(497.113Novi Sad)“04/14“
DOI: 10.19090/gff.2022.2.297-312
Originalni naučni rad

НЕКА РАЗМАТРАЊА О СРЕДЊОВЕКОВНОМ НОВОМ САДУ

Подручје Новог Сада, односно лева обала Дунава током средњег века имало је неколико насеља, од којих највише података постоји о Петроварадину, односно Вашарош Вараду. Иако се ово име пренело на десну обалу Дунава, на простор данашњег Петроварадина, испрва је означавало просперитетно насеље на левој страни реке Дунава. Поред овог, извори сведоче још неколико насеља која су током средњег века егзистирала на тлу данашњег Новог Сада. Иако је грађа о средњовековном Новом Саду веома сведена помаже да се макар у назнакама реконструише повесница средњовековног Новог Сада.

Кључне речи: Нови Сад, средњи век, Угарска, Петроварадин

Подручје данашњег града Новог Сада током своје богате историје било је значајно насеље на простору Хабзбуршке монархије. Нека места, пак, имају и дужу историју. Петроварадин, који тек од скоро формално и административно припада Новом Саду имао је своју засебну и веома узбудљиву прошлост. Тврђава на Дунаву је током средњег века била цистерцитски манастир, један од најбогатијих и најугледнијих у читавој Угарској. Исти је случај и са некадашњим центром хуситизма у Срему Каменицом, данашњом Сремском Каменицом. И уистину, обиље грађе за средњи, али и нови век, даје за право да се историја Петроварадина на десној обали Дунава може прилично детаљно проучавати. Исти је случај са Каменицом, али уже градско језгро, лева обала Дунава је, због мањка извора, остала у запећку. О прошлости Новог Сада у средњем веку писали су многи историчари и археолози. Најважнији проучавалац историје Новог Сада и аутор до данас најсеобухватније монографије био је Мелхиор Ердүлхелји (Érdüljhelyi 2002). Он се у свом делу и те како дотицао и средњовековне прошлости града и његово дело представља полазну основу за сваку даље проучавање ове тематике. Осим њега, у најновије доба писали су на тему Новог сада у средњем веку и Петар Рокаи (1975: 105—111), Павле Станојевић

---

* boris.stojkovski@ff.uns.ac.rs

(1992), Ђорђе Србуловић (2011), Предраг Медовић (2014) и други. Важне изворне податке за прошлост Новог Сада у средњем веку дају у својим историјским географијама средњовековне Угарске Ђерђ Ђерфи, за доба Арпадовића (Györffy 1987, 230—231), односно Деже Чанки за епоху Хуњадијеваца (Csánki 1894, 141). Скроман прилог да је и аутор овог текста, на мађарском језику, дајући неколико напомена и претпоставки о средњовековној прошлости Новог Сада (Stojkovski 2021: 242—264).

Када је реч о прошлости Новог Сада у средњем веку први извор на који треба обратити оажњу јесте арапски географ Идриз, аутор *Географије*, односно *Роџерове књиге*. Рођен у Сеути вероватно око 1100. године, школован у славној Кордови, дошао је у неком тренутку на двор норманског сицилијанског краља Роџера II, који је дао пуну подршку изради Идризиевог дела, које због тога и носи назив *Роџерова књига*, по краљу—мецени. Ово дело је састављено и завршено највероватније око 1154. године и узор арапском учењаку је био велики антички географ Птолемај. Од сребра је сачињена велика и тешка географска карта на коју је, опет по угледу на Птолемаја, уцртано и означено седам климата или клима (седам великих делова света кроз које је ал-Идриз путовао) и на овој сребрној мапи су означени и градови, као и друга насељена и ненасељена места, али и планински предели, шуме, језера, мора, реке, итд. Као нека врста водича кроз ову велику Идризиеву мапу, краљ Роџер II је тражио да Идриз сачини неку врсту књиге и то је заправо чувена *Географија*. Ова књига је требало да садржи опис градова и земаља који се налазе на карти, али и њихове карактеристике. Идриз је имао велики број различитих извора, вероватно је сабирао и усмена предања, информисао се и код обичног народа, а што се конкретно тиче Угарске, која је овде у центру пажње, према мишљењима савремених научника, извесно да су му кључан извор могли бити угарски трговци и изасланици који су долазили у Палермо. Идриз као извор је прилично непоуздан, његова је карта неретко непрецизна, а извори које је користио нису сасвим јасни, што свакако утиче на квалитет његових изворних података. Но, упркос томе, вредан је писани споменик који сведочи о томе да је један Арапин описао низ угарских градова, али и да је извесно, први извор који сведочи о Новом Саду (Lewicki 1945: 1—123; Недков 1960: 9—16; Elter 1985: 53—55; Oman 1986: 1032—1035; Şeşen 2000: 493—495; Stojkovski 2020: 113—119; Stojkovski 2021: 243—245).

Ево како је Идриз описао град који је вероватно носио име Варадин у то време:

Od grada Ifrankabīlah (Франкавила, Манђелос) на североисток има 50 миља до града *Abrandis/Ibrandis* (Петроварадин, данашњи Нови Сад). *Abrandis* је цивилизован град у коме има тргова и много зграда. Налази се испод брда, у долини (Al-Idrīsī 1978: 885; Lewicki 1945: 9, 130; Elter 1985: 59; Стојковски 2009: 64; Stojkovski 2020: 122; Stojkovski 2021: 243—244).

Франкавила, односно у латинском оригиналу Francavilla, је данашње село Манђелос у Срему. Ово име, слично имену Фрушке горе представља траг франачке управе у Срему још из доба Карла Великог, али у Идризијево време и јесте било делимично насељено странцима западног (латинског порекла), Валонцима, Немцима или Французима, како се нагађа код различитих аутора. У Манђелосу се налазио и манастир Светог (Часног) Крста у средњем веку (Andrić 2005: 33—82; Stojkovski 2020: 122—123).

Што се тиче места названо Ибрандис или Абрандис, научници су у прошлости предлагали различита решења, превасходно да је у питању Браничево. Како географска удаљеност и опис положаја Абрандиса не одговара Браничеву, а и исто се спомиње двапут у *Географији*, оно извесно отпада. Узевши у обзир арапску транскрипцију, где је слово *v* прелазило у *b*, јасно је да је Варадин(ус)—Varadinus неки облик који је Идризи могао чути и транскрибовати као Абрандис. Што се самог арапског облика тиче овај потоњи, Абрандис, предложен је од стране приређивача критичког издања Идризијеве *Ржерове књиге*, док је Ибрандис раније предлаган у научним круговима. У наставку ћемо видети како се Идризијеви подаци могу сравнити са угарским повељама из XIII века што би свакако могло да индицира да се ради о Петроварадину, односно Варадину на левој страни Дунава. Зграде, односно грађевине потврђују доцнији извори, а изгледа и трг (пијацу). Навод арапског географа да се место налазило испод брда, у долини, би се свакако понајпре могло везати за Фрушку Гору и насеље на месту данашњег Новог Сада. Иако се, наравно, овај назив може односити и на десну обалу Дунава, мање је вероватно да је потоња тврђава носила пре XIII столећа носила назив Петроварадин. Не треба свакако искључити ни ту могућност, али извесније је да се ради о првом помену Новог Сада у његовој историји (Stojkovski 2020: 123—125).

Свакако је позната и у изворима далеко више посведочена историја Петроварадина (Новог Сада) почетком XIII века. Тада је Петур, син Тереа, у чијем се поседу налазио и Петроварадин, који по њему носи и име, осуђен на смрт због учешћа у убиству краљице Гертруде, мајке краља Беле IV. Овај Петар, односно Петур под именом Петур бан нашао је и своје место у једном

од најзначајнијих споменика мађарске књижевности, делу *Банк бан* Јожефа Катоне. Што се тиче његових одузетих поседа, на месту данашње Петроварадинске тврђаве насељени су римокатолички монаси цистерцити, и постао је временом једна од најугледнијих и најбогатијих опатија. Швајцарски извор, *Annales Marbacenses*, чије се време настанка датује у широк временски опсег од 1230. до 1375. године, сведочи о овим дешавањима: *Unus autem interfectorum, quidam comes nomine Petrus a rege Ungarie postea comprehensus dicitur et palo per ventrem transfixo in ultionem ixoris necatus. Similiter alii diversis penis extincti fuerunt* (*Annales marbacenses* 1907: 89; Stojkovski 2021: 246). На овај извор у нашој историографији први је пажњу скренуо Петар Рокаи (1975: 105), а његов значај и поузданост се не доводи у питање ни међу новијим немачким истраживачима (Deutinger 2000: 505—523).

Следећи важан извор за средњовековну историју Новог Сада је писмо датирано 30. марта 1223. године послато од папе Хонорија III бившој византијској царици Маргарети (Марији), која је такође била угарска принцеза. Папа у писму потврђује имања која су додељена од стране угарског краља. Папа је потврдио сва добра коју је краљ Андрија II је даровао својој сестри, и заједно са свим њеним имањима, ставља под заштиту Светог Петра. На списку имања помиње Ковин са целом жупанијом, као и поседи Камерница, Силсег, и најзначајније за нас насеље по имену Варод—*specialiter autem castrum Kewe cum toto Comitatu, redditibus, dignitatibus et proventibus suis; Varod quoque, Perben, Camanc et Zilzeng cum villis, silvis, vineis, piscariis, servis et ancillis, et ceteris pertinentiis suis* (Theiner 1859: 39). Будући да је Петроварадин на десној обали Дунава ово име понео први пут тек 1237. године, када је краљ Бела IV позвао из шампањског манастира Троафонтен цистерцитске монахе и даровао им Петроварадин са бројним поседима (Рокаи 1975: 107–108; Érdüljhelyi 2002: 44–49).

Маргаретин син Калојан је вероватно 1235. године наследио те поседе, које је потом краљ вратио назад и две године доцније даровао их поменутиим француским монасима реда цистерцита (Рокаи 1975: 110). У даровној повељи, односно препису из 1279, односно 1385. године¹ чита се да је манастиру Свете Марије припало и низ поседа са друге стране Дунава, односно на његовој левој страни- *possessiones ultra Danubium que vocatur Peturwarad, et Regale*

¹ Први препис је сачињен у време краља Ладислава IV Куманца 1279. године, а потом наново је препис учињен у каптолу у Баноштору 1385. године и ту је инкорпорирана речена даровница из 1279. године (DL 216)

palacium ibidem constitutum cum omnibus pertinenciis suis, scilicet silvis, aquis, piscinis et insulis, terris cultis et incultis, cum tribus villis, quarum due vocantur Zoyl, et tertia Bywolon, ipsas etiam cum terris eis appendentibus, que de possessionibus fuerant Petii de prenotato erimine condemnati. Дакле, из овог се текста види да су новој опатији припали Сајлово, као и Биваљош и најбитније Петроварадин са краљевском палатом, односно вероватно нека резиденција. У Петроварадину са леве стране Дунава налазио се и магацин, где су вероватно остављали становници своје дажбине у природи, како их не би преносили преко Дунава, *et hec omnia tenentur portare in Warod in elycium Ecclesie, sed non tenentur transire Danubium.* Сама повеља наводи и низ других насеља попут Руменке, у околини данашњег Новог Сада (Wenzel 1869: 27—31; Hervay 1984: 134—135, 138—139; Stojkovski 2021:247—250).

Наредан помен Петроварадина на левој обали Дунава је из 1269. године. Тада је млади краљ Стефан (доцнији краљ Стефан V), поклонио један манастир, затим скелу код Петроварадина са пијацом која се налазила на обе стране Дунава—*monasterio cum portu de Peturuarada utriusque partis Danuby cum foro et iudicio cum omnibus aliis utilittibus ac pertinentiis suis ex nostra gracia speciali contulimus perpetualiter et inrevocabiliter possidendam* (DI 630; Gyárfás 1873: 420—421). Због овог поклона Куману по имену Backholda и магистру Андрији избила је парница између Андријиниог наследника жупана Чабе и петроварадинске цистерцитске опатије. Из 1291. године је документ, донет код Сремске Митровице од стране калочког надбискупа и краљевог канцелара Јована у коме петроварадински опат признаје права Андријиним наследницима, жупану Чаби и његовим потомцима, а међу правима је и изузимање од скеларине—*in portu Varadiensis transitum facere voluerint, absque aliquo precio transducantur in portu memorato* (DI 1311; Fejér 1830: 166—167).

Из докумената XIII столећа зна се да је на тлу данашњег Новог Сада било насеље у коме се налазила некаква краљевска палата (резиденција), а Идризијев податак сведочи да је тога било и најмање пола века пре него што је Петур осуђен због убиства краљице Гертруде (након 1213. године). Из каснијег назива Вашарош Варад може се закључити да је ово место било и касније економски значајно, јер се ту одржавала пијаца и био извесно и трг, што помиње уосталом и Идризи, али и угарска дипломатичка грађа. Деже Чанки је због тога Петроварадин са леве стране Дунава сматрао трговиште, односно *oppidum*, иако о томе не постоји ниједан податак у доступној изворној грађи (Csánki 1894: 141). Два насеља по имену Петроварадин са обе стране Дунава спајала је и скела. Да ли међу зградама о којима пише Идризи

можемо наслутити и жупанову каснију палату или краљевску резиденцију, остаје непознато, али је сасвим слободно претпоставити, будући да подаци коинцидирају.

Наредни податак који би могао бити везан за Петроварадин са леве стране Дунава је из XIV века. Ради се, наиме, о ванредном сакупљању папске десетине 1332—1337. године. Документа произашла из овог периода вредан су извор за црквено уређење угарских дијецеза, као и за историје појединих насеља. У сремском архиђаконату калочко—бачке надбискупије наведена је жупа *Patorvarad* и њен жупник *Michael de Varadinum Petri*. Ова жупна црква је наведена одвојено од цистерцитске опатије, која је поменута међу првима на простору Срема. Иако се архиђаконат звао сремски, у њему је наведено још неколико жупа са простора Бачке, попут Чуруга, Темерина и других, а и припадао је калочко—бачкој надбискупији која је једно своје седиште имала у Бачу, стога је јурисдикција над делом Бачке сасвим природна (Theiner 1859: 565–566). Непознато је коме је посвећена била ова жупа, а нејасно је и где се тачно налазила, да ли у Петроварадину у Бачкој, или пак у Срему. У средњем веку, посебно од 1229. године када је основана сремска бискупија, изузетно је тешко утврдити границе јурисдикција појединих црквених области. Тако су се у Срему укрштале надлежности калочко—бачке надбискупије, те печујске и сремске бискупије (Стојковски 2015: 199—2015). Сам Петроварадин, пак, поред више пута поменутог манастира Свете Марије имао је и жупну цркву у подграђу. У документу папе Мартина V од 19. децембра 1421. године споменут је *altare S. Jacobi in par. eccl. S. Nicolai de Suburbio Petriwaradini* (Lukcsics 1931: 120). Због овог доцнијег помена цркве у Подграђу, односно у насељу Петроварадин на сремској страни, склонили смо да претпоставимо да попис сакупљача ванредне папске десетине ипак не спомиње Петроварадин на простору данашњег Новог сада, већ онај у Срему, а таквог става био је и Ђерђ Ђерфи (Györffy 1987: 230—231).

Готово пуно столеће потом, нема више никаквог помена простора данашњег Новог Сада у историјским изворима. Све до тренутка када османски походи на Угарску нису довели до пада Срема и Београда 1521. године. Наиме, у склопу припрема за одбрану јужних граница од најезде турских трупа под вођством новог младог султана Сулејмана, војска предвођена капетаном доњих крајева (1511—1523) и од 1519. године палатином Стефаном Баторијем (С. Tóth 2012: 121—140), застала је код Старог Петроварадина, преко пута Петроварадина и ту се утаборила. О овом догађају се сматрало је у ранијој историографији да га је описао Антун

Вранчић (1504—1573), краљевски намесник, печујски бискуп и писац, иначе рођени Шибенчанин. У свом без сумње значајном мемоарском и историјском делу Антун Вранчић детаљније описује, говорећи о рату против Турака 1521. године, те тешком поразу Угарске, пад Београда у османске руке, те помиње само Петроварадин, али не и насеље на левој обали Дунава. Податак да је Батори *Ó-Péterváradnál. . szálott vót táborba*, односно, како је већ поменуто да се улогорио код Старог Петроварадина, односно крај данашњег Новог Сада преко пута Петроварадина и тврђаве је из једне епске песме барона Чемерија Ференца Заја. Она описује пад Београда и носи и такав назив *Az Lándorfejtűrvár elveszésének oka e vót, és így esött* (*Ово беше разлог губитка Београда и овако паде*). Међутим, Зајев рукопис је чуван у заоставштини Антуна Вранчића и због тога је и ово дело штампано под његовим именом (Verancsics 1857, 183; Csánki 1894, 141; Zay 1980, 80; Szakály 1980, 83—163; *Memoria rerum* 1981, 20-23; Szakály 1994, 47—75). За прошлост Новог Сада ово је ипак битан извор, јер сведочи о постојању насеља пред крај битисања средњовековне угарске државе.

Крај средњег века је донео још неке изворе који су значајни за прошлост Новог Сада. Већ из наредне године је један вишеструко важан документ који ће због свог значаја бити наредним редовима детаљније анализиран. У питању је попис бачког кметовског властелинства из 1522. године, у коме је наведено колико су поједина насеља бачке, бодрошке и бонградске жупаније дали од прихода од узгајања житарица. Међу пописаним местима налазио се и Вашарош Варад, односно данашњи Нови Сад и то бисмо могли назвати првим пописом овог града у његовој историји. Укупно је пописано 19 кметовских домаћинстава, односно кућа, дакле место није било нарочито велико ни насељено, пре би се могло чак сматрати и сеоским насељем. У попису су наведена имена 18 мушких глава, дакле домаћина (глава) тих кућа и једне удовице. Овај попис су у историографији проучавали Иштван Сабо и Золтан Ђере и донели низ значајних закључака (Szabó 1954, 44; Györe 2014, 50—51; Stojkovski 2021: 254—258).

То су следећа домаћинства, а имена пописаних глава ће у наставку бити пописана на начин како стоји у оригиналу уз кратко објашњење, транскрипцију и коментаре:

1. Wenk Kerpny -вероватно Вук из Купиника или Кулпина. Будући да је 1521. године Срем пао под Турке можда је избегао из Купиника, а можда је и мигрирао из Кулпина ка Вашарош Вараду (Szabó 1954, 44;, 27).

2. Ladislach Inach – Ладислав Инач, могуће је да презиме води порекло од речи за шегрта, иначе је јединствено у средњовековној Угарској (Farkas 2009, 33; Györe 2014, 29).
3. Johannes Vochetha – Вероватно Јован Вучета или Вучетић.
4. Petrus Kowach – Петер Ковач, иначе ово презиме постоји у Угарској у изворима од 1389. године (Farkas 2009, 33).
5. Johannes Bakochy – Јован (мађ. Јанош) Бакочи, што је једини случај овог презимена у изворима (Györe 2014, 51).
6. Franciskus Mihalyfy – Фрања (мађ. Ференц) Михаљфи. Готово петина (19%) презимена у целом попису потичу од патронима, свеукупно 316 (Györe 2014, 32—33).
7. Clemens Varga – Климент (мађ. Келемен) Варга. Још једно презиме које се у угарској дипломатичкој грађи јавља 1389. године (Farkas 2009, 23).
8. Petrus Barbitonsor – презиме овог Петра је од латинске речи за берберина, оно је можда занимање, а можда и презиме. Золтан Ђере сматра да је ово друго, те да се оно може ставити у ону групу презимена која потичу од занимања (Györe 2014, 29, 36). уистину, ово презиме се јавља од 1436. године у дипломатичкој грађи (Farkas 2009, 119).
9. Relicta Emerici Cozma – једина жена у овом попису Вашарош Варада, удовица Имреа, односно Емериха Козме. Веома старо презиме, у изворима се јавља 1348. године (Farkas 2009, 26).
10. Emericus Dobay – Имре (Емерих) Добаи. Нажалост, више података о средњовековној заступљености овог презимена нема.
11. Gregorius Mezarus – Гргур (мађ. Гергељ) Месарош, презиме које се од 1396. године појављује у угарским изворима (Györe 2014, 29, 36; Farkas 2009, 156).
12. Blasius Mezarus – Влахо (мађ. Балаж) Месарош-не зна се да ли су родбина он и поменути Гргур, нити је ишта назначено у самом документу.
13. Boso biro – Босо је носио презиме које потиче од мађарске речи за судију, можда је и Божо или је нека грешка, највероватније. Име се не може ни на који начин прецизирати и идентификовати, ни да ли је словенског порекла уопште. Што се презимена Биро тиче, једно је од најчешћих у средњем веку у Угарској, а у овом целом попису се среће

- 33 пута у овом и сличним изведеним облицима (Farkas 2009, 130; Györe 2014, 36–37, 50).
14. Sentko – можда Цветко, нејасно сасвим, Ђере тврди да су и Босо и ова личност можда словенског порекла, на основу имена, што јесте прилично могуће, иако је било шта даље тешко доказати без детаља у извору (Györe 2014, 50).
  15. Stephanus Fondok – Стефан (Иштван) Фондок. Овакво презиме не постоји у другим изворима и јединствено је у овом попису кметова (Györe 2014, 51). постоји, пак, презиме Фонод и оно се такође јавља 1522. године, па није јасно да ли је ово нека изведеница истог презимена, грешка или нешто сасвим друго.
  16. Stephanus – ништа друго о њему се не зна, ни презиме нити било каква друга индиција сем овог веома честог имена.
  17. Elias Chemey – Илија (мађ. Иљеш) Чемеи. Ово презиме се само једном јавља у попису кметова, а и Фаркаш и Ђере сматрају да потиче од неког топонима (Farkas 2009, 73, 174; Györe 2014, 51).
  18. Marcus Belay – Марко Белаи, презиме или значи да је дошао или потицао из села Бела у Бачкој. Презимена настала од топонима чине укупно 17% од свих у овом попису кметова (Csánki 1894, 144; Györe 2014, 33, 51).
  19. Nicolaus Radovan – Никола Радовановић/Радован, јасно је да је у питању српско, односно словенско име. У оваквим случајевима, пописивачи су у латинизованом облику обично писали прво крсно име, док је презиме/патроним дат махом ближе изворном словенском облику (Györe 2014, 50).

Од пописаних 19 кметовских кућа у три најмање су, судећи по именима, сигурно већ Словени, односно Срби, што показује да је било значајнијих миграторних кретања и да је почело у одређеној мери и веће насељавање Срба на подручје Бачке. На крају пописа становника у Вашарош Варад у налази се на латинском и реченица *nichil solverunt ex quo sunt penitus combusti et desolati*. Ово значи да у самом месту није сакупљено ништа новца, као и да је све напуштено и уништено. Занимљиво је да је у нешто удаљенијем Сајлову сакупљено нешто новца, док постоји и мало каснији попис кметова из Темерина. Међутим, вероватно због турских освајања Срема 1521. године Вашарош Варад је био опустошен, иако сам Петроварадин и његова тврђава

нису још наредних пет година потпали под османско освајање (Szabó 1954, 44; Györe 2014, 50—51).

На самом прелому епоха постоје неки подаци о средњовековном Новом Саду, од којих је најпознатији онај о топониму Бистрици на мапи Лазар дијака, једној од најстаријих и најзначајнијих мапа средњовековне Угарске знаној пре свега као *Tabula Hungariae*. Штампана је у Инголштату 1528. године и на њој је уцртан низ топонима који се односи на јужни део Угарске. Натписи на карти су на немачком језику, па су и топоними прилагођени оновременом правопису тог језика. Бистрица (Bistritz) је уцртана наспрам Петроварадина и тиме одговара подручју града Новог Сада. Ова мапа је утицала и на многе касније картографе који су је преузимали и дорађивали, Бистрица, али и друга бројна места Угарске су уцртана и код Герхарда Меркатора, као и других аутора који су преузимали од Лазара (Калић 1986: 423—435; Гаудењи—Јовановић 2012: 117—131; Plihal 2013).

Што се само Бистрице тиче као насеља до данас његово порекло и изненадно појављивање на овој мапи није расветљено. Овај топоним се не јавља у Бачкој ни у најранијој историји средњовековне Угарске, у доба Арпадовића, али ни у време Хуњадијеваца, дакле у периоду који непосредно и претходи настанку Лазареве мапе (Csánki 1894, 144; Györffy 1987, 214). Да ли се порекло овог насеља може тражити у османским упадима који су онда становништво Вашарош Варада натерали у збег мало даље од Дунава? Није немогуће, али чињеница је да извори о томе ћуте. Ово насеље би могло настати онда нешто после Мохача, али о његовом карактеру се не зна ништа. Поједини аутори сматрају да је српско насеље, али постоје и нешто уздржанија размишљања која се позивају на попис из 1522. године који указује на мешовиту структуру становништва. Покушана је чак и убикација Бистрице на Темеринском путу, ка насељу Клиса, на месту средњовековног Петроварадина али је уздржанији Ђорђе Србуловић који признаје чињеницу да је ова карта једини извор за насеље Бистрицу. Наравно, асоцијација на ово насеље јесте и данашњи квартал Новог Сада, који је познат као Бистрица, односно Ново Насеље. (Станојевић 1992; Србуловић 2011: 20—21).

Чињеница је да је топоним Бистрица присутан диљем средњовековне Угарске, али и Балканског полуострва. Крајем средњег века у појединим деловима Угарске, преваходно Хрватској, развио се и култ Свете Марије Бистричке, као заштитнице од Турака. Иако не постоји никаква потврда у истраживањима о овом култу која Мариу Бистричку везује за ово насеље (Buturac 1981), те је самим тим тешко доказиво да је назив Бистрица везан на

било који начин за Богородицу Бистричку, свакако је занимљивост да се од краја XV века овај култ ширио римокатоличким светом, а да се Бистрица јавља баш у доба турских освајања.

Бистрица, сем на географским картама, се у изворима не појављује више. Са друге стране, у освит османске власти над подручјем данашње Војводине и доброг дела некадашње Угарске, изгледа да је на месту данашњег Новог Сада неко насеље ипак постојало. Калочко—бачка надбискупија је 1543. године, две године након пада Будима под Турке, сачинила један попис места која су освојена од Турака и у њему се спомиње место под именом Péterváros и толико се само зна да је тамошње становништво платило порез (Urbaria et conscriptiones E 156 - a. - Fasc. 103. - No. 047, 10; Érdüljehelyi 2002, 62).

На тлу подручја које обухвата данас територија града Новог Сада простирала су се друга сеоска насеља, посведочена у дипломатичкој грађи, али и на археолошким налазиштима широм новосадског атара. На простору ужег центра града се током средњег века налазило насеље познато као Бакшафалва, односно Бакша. Оно се смешта, на основу археолошких налаза из простора око Католичке порте, као и Његошеве улице код броја 10, где је 2002. године пронађен део средњовековног насеља са стамбеним објектима, управо у сам строги центар данашњег Новог Сада. Средњовековно насеље на подручју строгог центра града обухватало је Његошеву улицу, Трг Слободе, Трг Марије Трандафил, Матице српске и Милетићеву улицу. Има, међутим, и мишљења међу археолозима да се у средњем веку ово насеље простирало северно од простора данашње улице Алексе Шантића, од Железничке улице и од модерних квартава Лимана и Грбавице према Телепу, преко пута Каменице, између Сент Мартона и насеља Петроварадин на левој обали. Средњовековни, пак, Биваљош је од раније убикован на данашњој Сланог Бари, између Руменке, Гортњег Сајлова, Вашарош Варад и Ченеја. У близини је био и Камендин, који се спомиње у неколико угарских повеља. А између Камендина, Темерина и Римских шанчева се простирао Мртваљош, који је присутан и у попису кметовских властелинстава 1522. године. Горње и Доње Сајлово су такође били насељени током средњег века, штавише, Сајлово се можда спомиње и у попису ванредне папске десетине 1332—1337. године као Сул/Сојл, како је тврдио Ердужељи. Постоје тамо и остаци два храма, а то је данашње Југовићево, на коме се налазило средњовековно Сајлово. У Сајлову је нешто сакупљено новца у кметовском попису 1522. године, а био је, судећи по именима, насељен углавном мађарским становницима. Поменуто насеље

на Клиси, код Барутане постојало је X–XV века, на основу археолошких налаза, јесте средњовековни Вашарош Варад, односно (Стари) Петроварадин (Érdújhelyi 2002: 49–66; Takács 2002: 45–58; Медовић 2014: 115–118, 138–140).

Вреди напоменути и то, да је и данашњи Телеп такође био насељен у средњем веку и ради се о месту веома занимљиве историје, за које је сачувано и нешто изворних података. Из извора се зна за насеље под именом Мартон, односно Сент Мартон или Kőszentmárton, коме се приписују налази у улици Ватрослава Јагића бр. 21, на поседу Ј. Тота, где су током радова у пољу пронађени остаци, за које је утврђено да представљају делове негдашње некрополе, али и насеобине. Има и остатака оружја, врх стреле прободен у лобањи, као и остаци мача, ножа и други артефакти. Ово насеље, које бисмо српски могли назвати Свети Мартин имало је и скелу и 1406. године у овом насељу је боравио опат Јован из манастира Светог Георгија у Думбову, када је мачвански бан Јован Моровићки издао повељу којом дарује неке царине манастиру. Одређена је и царина на вино у Светом Мартину, односно на његовој скели—*de singulis vasis vini per Danubium illac scilicet ZenthMarton portatis et deductis decem denarios pro tempore currentes, de minoribus autem vasis secundum exigentiam quantitatis* (DI. 9224; Mályusz 1958: 610). Затим је краљ Жигмунд је 1408. године допустио да се сремско вино слободно превози скелом из Каменице у Свети Мартин. Ова повеља је публикована код Ференца Варге (1877: 206–208), док се у дипломатару краља Жигмунда Луксембуршког за 1408. годину, који је објавио Елемир Маљус наводи само крајње лапидарна регеста (1958: 105). Свети Мартин је био трговиште и као такво се спомиње у неколико докумената, а овде су на скелу и грађани Сегедина допремали сремско вино што им је изричито дозволио краљ Матија Корвин. У повељи се наводи *Praeterea quod praefati cives, et inhabitatores dicte Civitatis nostre Zegediensis, tempore vindemiorum, de locis Colatoriis, vulgariter Zywrethel vocatis, de singulis locis singulos quatuor denarios, ceterum quod iidem cives, et inhabitatores praedictae civitatis nostre Zegediensis, vino ipsorum de oppido Kamanez ad oppidum Kewzenthmarthon vocatum tociens quotiens eisdem opus fuisset, liberam ducendi habuissent potestatis facultatem*. Ова повеља сведочи, дакле, да је Свети Мартин био трговиште, односно *oppidum* и да је у доба краља Матије Корвина имао исти статус као и Каменица. Извесно је да се ово место развијало напореда са Петроварадином и његовом цистерцитском опатијом, те да је било важна скела за превоз сремског вина. Након 1471. године започели су и сукоби око сопствеништва над Каменицом

и Светим Мартином. Наиме, калочки надбискуп Гаврило је 1477. године, као губернатор петроварадинске опатије, допустио грађанима Сегедина да од петроварадинског и каменичког грожђа дажбине плаћају као и грађани Каменице. Ово је потврдио још једном и краљ Матија Корвин. Неколико година доцније је избио нови спор између Сегедина и опатије, који је завршен у корист грађана Сегедина. Из докумената који су везани за све ове догађаје произилази да је и Свети Мартин, као и Каменица био у поседу цистерцитске опатије Свете Марије на Петроварадину, те је стога и опат Белафонса могао да убире одређене дажбине на вино. Свети Мартин, важна средњовековна скела и трговиште, је опустео до 1521. године и нестао из извора (Varga 1877: 251—253, 257—263; Érdűjhelyi 2002: 57—60; Takács 2002: 54—55).

Насеља на левој обали Дунава су доласком Османлија почела полако да замиру, али нису сасвим нестала. Фриђеш Штелцер и Мелхиор Ердужељи су још у своје време изнели претпоставку да се у османским пописима 1540, 1570. и 1590. године наводи село Варадинци, које је на месту Старог Петроварадина, односно Вашарош Варада—Новог Сада. Ердужељи се погрешно позивао на Штелцера, док је овај потоњи у недостатку османске грађе грешио у броју кућа у Варадинцима, те је за 1570. годину навео да их је било само три, док 1590. године тврди да је било 18 кућа у Варадинцима (Steltzer 1885: 25; Érdűjhelyi 2002, 62, 82). међутим, истраживања мађарског османисте Ђуле Калдија—Нађа дала су другачије резултате. Село Варадинци је 1570. године је имало 20 породица и помиње се 25 мушких глава (поједине главе кућа са синовима). Судећи по именима село је било чисто српско, припадало је као тимар Мустафи бин Ширмерду и још тројици војника сегединске тврђаве. Калди—Нађ је такође ово село означио као место на простору данашњег Новог Сада (Káldy-Nagy 2008: 286—287).

У освит новог века, на тлу Новог Сада налазило се вероватно сеоско насеље које је крајем османске владавине почело да су шири уз Петроварадинску тврђаву и потом у новом веку израсло у модеран град који је понео име Новог Сада, а чија је богата историја своје корене имала у средњовековној Угарској.

Boris Stojkovski

SOME CONSIDERATIONS ON MEDIEVAL NOVI SAD

Summary

The paper examines medieval past of the present—day Novi Sad. The history of the city, under Arabized named Ibrandis/Abrandis begins in the mid—twelfth century with notes of Arab geographer Idrisi. There are further sporadic notes in the medieval Hungarian charters on the Petrovaradin or Old—Petrovaradin, as Novi Sad was known. During the medieval period there were some other settlements on the soil of modern—day Novi Sad, among which the most important was an oppidum called Saint Martin (Szentmarton).

Approaching the end of the medieval period, one can notice that there are important sources about Petrovaradin on the left side of the Danube. There is a first conscription of Vasaros Varads, i. e. present—day Novi Sad from 1522, and Bistrica is found on the one of the oldest maps of Hungary, that by Lazar from 1528. During the early Ottoman period the city has declined, and started to flourish in the 18th century.

Keywords: Novi Sad, Middle Ages, Hungary, Petrovaradin

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Al-Idrīsī (1978): *Opus geographicum: sive "Liber ad eorum delectationem qui terras peragrarare studeant."*, E. Cerulli, A. Bombaci (eds.), Napoli
- Annales marbacenses qui dicuntur: (Cronica hohenburgensis cum continuatione et additamentis neoburgensibus)* (1907), rec. H. Bloch, Hannoverae e Lipsiae
- Andrić S (2005): Samostan Svetoga Križa u Frankavili (Mandelosu). *Istorijski časopis* LII: 33-82.
- J. Buturac (1981): *Marija Bistrica : 1209-1980 : povijest župe i prošteništa*, Zagreb.
- C. Tóth N (2012), Bátori (III.) István politikai pályafutásának kezdete (1503–1511), *Az ecsedi Báthoriak a XV–XVII. században*, Szerkesztette Szabó S– C. Tóth N, Nyírbátor, 121–140.
- Csánki D (1894): *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II.* Budapest
- R. Deutinger (2000): Zur Entstehung der Marbacher Annalen, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 56, 505–523.
- Elter I. (1985): Magyarország Idrīsī Földrajzi művében, *Acta universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta historica* LXXXII, 53–63.
- Érdüljhelyi M (2002): *Újvidék története*, Újvidék

- Fejér, G (1830): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi VI. Vol. I.* Budaë
- Gyárfás I (1873): *A jász-kunok története II. kötet*, Kecskemét
- Györe Z. (2014): *Именски фонд бачког кметовског властелинства 1522.* Нови Сад: Филозофски факултет.
- Györffy Gy. (1987): *Az Árpád-kor Magyarország történeti földrajza*, Budapest
- L. F. Hervay (1984): *Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungária.* Roma—Budapest: Editiones Cistercienses
- Káldy-Nagy Gy (2008): *A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben*, Szeged
- T. Lewicki (1945): *Polska i kraje sąsiednie w swietle "Księgi Rogera"*, Kraków
- Lukcsics P. (1931): *A XV. század pápák oklevelei I. kötet*, Budapest
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai levél—és fényképgyűjtemény (DL/DF)
- Mályusz E (1958): *Zsigmondkori oklevéltár II. (1400–1410): Második rész (1407–1410).* Budapest:
- G. Oman (1986): al-Idrīsī, H. A. R. Gibb et al. (eds.), *Encyclopedia of Islam Vol. 3*, Leiden-Boston, 1032–1035
- Plihál K. (2013): *A Tabula Hungariae... : Ingolstadt, 1528 : térkép és utóélete az eddigi és a jelenlegi kutatások tükrében*, Budapest
- Steltzer F (1885): Bácskai adatok a török defterekben, *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve*, 1 évf., II. füzet
- B. Stojkovski (2020): *Southern Hungary and Serbia in al-Idrisi's Geography, Voyages and Travel Accounts in Historiography and Literature VOLUME I Voyages and Travelogues from Antiquity to the Late Middle Ages*, ed by Boris Stojkovski, Budapest-Novi Sad: Trivent-Faculty of Philosophy, 118—140.
- Stojkovski B. (2021): Újvidék a középkorban Adatok a város korábbi történetéhez, Szalma József (sz.) *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken*, 2019. Csatlakozás az Európai Unióhoz- felkészülés a társadalomban és a tudományban, szerkesztő, Újvidék: Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, 242—264.
- Szabó I (1954): *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*, Budapest.
- Szakály F (1980). Nándorfehérvár, 1521: a vég kezdete, in: Zay F: *Az Lándorfejérvár elveszésének oka e vót, és így esött*, sajtó alá rendezte Kovács I. az Utószót Szakály F. írta, Budapest, 83–163.

- F. Szakály (1994), Nándorfehérvár 1521: The Beginning of the End of the Medieval Kingdom of Hungary, *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, ed. G. Dávid and P. Fodor, Budapest, 1994, 47–75.
- R. Şeşen (2000): İdrîsî Şerîf, S. N. Akçeşme (hızr.), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İbnü'l-Cezzâr-İhvân-ı Müslimîn*. Ankara, 493–495.
- Takács M (2002): Az újvidéki táj középkori településtörténete és műemlékei, In: Bosnyák I. (sz.) *A honfoglalástól Mohácsig. Millenniumi visszapillantás a délvidéki magyar kultúra első félezredére*, Újvidék: Jugoszláviai magyar művelődési társaság, 45—79.
- A. Theiner (1859): *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, Volume 1, Romae*
Urbaria et conscriptiones HU Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- Varga F. (1877): *Szeged Város története I. rész*. Szeged: Burger Zsigmond Özvegye Könyv és Könyvnyomdája
- Verancsics A (1857): *Összes munkái II. kötet*, Pest.
- Wenzel G. (1869): *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. VII. 1235–1260*. Pest
- Zay F (1980): *Az Lándorfejérvár elveszésének oka e vót, és így esött*, sajtó alá rendezte Kovács I. az Utószót Szakály F. írta, Budapest.
- T. Гаудењи—М. Јовановић. Лазарева карта Угарске, *Зборник радова Географског института САНУ „Јован Цвијић“* 62/2: 117–131.
- J. Калић (1986): Најстарија карта Угарске. *Зборник радова Византолошког института XXIV-XXV*: 423—435.
- Б. Недков (1960): България и съседните и земи през XII век според "Географията" на Идриси. София
- П. Рокаи (1975). Из средњовековне историје Новог Сада, *Зборник Матице српске за историју*, 11, 105–110.
- Ђ. Србуловић (2011): *Кратка историја Новог Сада*, Нови Сад.
- П. Станојевић (1992): Пре Новог Сада српска Бистрица, *Свеске за историју Новог Сада - 2*, август.
- Б. Стојковски (2009): Арапски географ Идриси о Јужној Угарској и Србији, *Зборник за историју Матице српске* 79-80, 59–69.